

Iwona Szpringer

Wpływ zasady «prior tempore potior iure» na polskie prawo cywilne w rozwoju historycznym

---

Studia Prawnoustrojowe nr 7, 295-305

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Iwona Szpringer

Lublin

Wpływ zasady *prior tempore potior iure* na polskie prawo cywilne w rozwoju historycznym

I. Uwagi wstępne

Z uwagi na szerokie, jak mogłoby się wydawać, ujęcie tematu, wymaga on wyjaśnienia i doprecyzowania. Zasada *prior tempore potior iure* w tym właśnie ujęciu została sformułowana dopiero w średniowieczu przez papieża Bonifacego VIII¹. Jednakże korzenie owej paremii są całkowicie rzymskie – znajduje ona wyraz w rozporządzeniach Karakalli z 212 r. n.e. (zawarte w C. 8.17.2) i 213 r. n.e. (zawarte w C. 8.17.3), w których to cesarz stwierdza: *praevalet iure, qui praevenit tempore...*, oraz *sicut prior es tempore, ita potior iure...* Silniejsze prawo danego podmiotu, które zależy od czasu jego ustanowienia, rozpatrywane jest przy tym w aspekcie pierwszeństwa zastawów². Lepszą pozycję zyskuje zastawnik, na rzecz którego ustanowiono zabezpieczenie w pierwszej kolejności. Właśnie aspekt wielości praw zastawu na tej samej rzeczy i regulacja kolizji uprawnień pomiędzy zastawnikami będzie przedmiotem niniejszych rozważań.

---

¹ *Liber sextus decretalium* 5.13.54. Por. D. Liebs, *Latenische Rechtsregeln und Rechts-sprichwörter*, München 1986s. 175; A. Sokala, *Regula est, quae rem est breviter enarrat. O znaczeniu reguł prawa rzymskiego dla współczesnego polskiego prawa rzeczowego*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Łomży 11/2002, s. 15. Por. także W. Bojarski, W. Dajczak, A. Sokala, *Verba iuris. Reguły i kazusy prawa rzymskiego*, Toruń 1995, *Verba iuris*, s. 41–42 oraz M. Kuryłowicz, *Słownik łacińskich terminów, zwrotów i sentencji prawnych*, wyd. II, Kraków 2002, s. 118.

² *Imp. Antoninus A. Chresto C. 8.17.2: Si decreto praetoris, qui de fideicommisso ius dixit, in possessionem fundi hereditarii fideicommissi conditionalis servandi gratia prius inducti estis, quam adversarius vester in causa iudicati eiusdem fundi pignus occupavit iussu eius, qui iure sententiam exsequabatur, tempore potiores estis. nam cum de pignore utraque pars contendat, praevalet iure, qui praevenit tempore. PP. v. id. Mai. duobus Aspris cons. [a. 212], oraz Imp. Antoninus A. Varo C. 8,17,3: Imperator Antoninus: Si fundum pignori accepisti, antequam rei publicae obligaretur, sicut prior es tempore, ita potior iure. PP. v. id. Oct. Antonino A. IIII. et Balbino cons. [a. 213].*

Nie oznacza to jednak, że funkcja zasady *prior tempore potior iure* była zredukowana w prawie rzymskim do przypadków rozstrzygnięcia kolizji pomiędzy uprawnionymi rzeczowo do tego samego przedmiotu zabezpieczenia. Rolę tej zasady wraz z dwiema innymi: *possidentis condicio melior erit*³ i *occupantis melior est conditio* dyskutuje się przy okazji zbiegu uprawnień, a w szczególności: uprawnień wierzycieli udzielających pożyczki temu samemu dłużnikowi, zakresu uprawnień zastępców procesowych ustanowionych przez daną stronę procesową, uprawnień wierzycieli, jeżeli dłużnikiem jest *pater familias* pozwany z *actio noxalis*, uprawnień osób uprawnionych względem tej samej rzeczy z tytułu legatu damnacyjnego, uprawnień wierzycieli z tytułu *locatio conductio operis* względem przyjmującego zamówienie⁴.

We wskazanym jednak zakresie nie będą prowadzone dalsze wywody, gdyż zasadę *prior tempore potior iure* w polskim prawie cywilnym należy przede wszystkim rozważać w aspekcie pierwszeństwa ograniczonych praw rzeczowych⁵. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie w aspekcie historycznym tej zasady jako regulującej kolizję pomiędzy zabezpieczeniami rzeczowymi.

***Prior tempore potior iure* w prawie rzymskim**

Dla dalszych wywodów konieczne jest zarysowanie, choćby w skrócie, funkcjonowania we wskazanym aspekcie zasady *prior tempore potior iure* na gruncie prawa rzymskiego.

Instytucję zastawu bez posiadania, umożliwiającą dogmatycznie wielokrotne ustanowienie zabezpieczenia na tej samej rzeczy należy datować na I i II w. n.e.⁶ Wykształcony już w tym czasie przez prawo pretorskie środek ochrony w postaci *actio Serviana* umożliwiał zastawnikowi dochodzenie inwentarza, natomiast *actio quasi Serviana* dochodzenie przedmiotu zastawu bez względu na jego przedmiot od każdego władającego⁷. Wielokrotne zastawianie tej samej rzeczy prowadziło do zbiegu praw wierzycieli, a w przypadku wytoczenia powództwa o wydanie przedmiotu zabezpieczenia

³ Inaczej: *possidentis melior est condicio* lub (*in pari causa*) *melior est conditio possidentis*. Por. M. Kuryłowicz, *Słownik*, s. 108, 113.

⁴ Szczegółowo na ten temat A. Biscardi, *Ancora in tema de collisione*, SDHI 2/1938, s. 484 i n.; idem, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, Città di Castello 1935. Por. także G. I. Luzzatto, *Procedura civile romana, I. Esercizio dei diritti e difesa privata*, Bologna 1945–1946, s. 62 i n.

⁵ Por. A. Sokala, op. cit., s. 15–16.

⁶ M. Kaser, *Beitzpfand und „beitzloses“ Pfand (Studien zum römischen Pfandrecht III)*, *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, Roma 45/1979, s. 21.

⁷ Odnosnie zakresu zastosowania wskazanych skarg – E. Żak, *Actio hypothecaria czyli windykacja zastawu*, [w:] *Honeste vivere...*, *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, Toruń 2001, s. 322; A. Watson, *Actio Serviana and Actio Hypothecaria*, SDHI 27/1961, s. 356–363.

przez zastawnika przeciwko innemu wierzycielowi – do kolizji zastawów. Na przełomie II i III w. n.e. można zaobserwować funkcjonowanie w prawie pretorskim *exceptio rei sibi ante pigneratae* lub odpowiednio replikę wcześniejszego ustanowienia zastawu⁸.

Tak ukształtowany mechanizm pierwszeństwa zabezpieczeń rzeczowych wpływa na zakres uprawnień poszczególnych zastawników. Pierwszy w porządku ustanowienia zastawu wierzyciel był uprawniony do posiadania i sprzedaży rzeczy. Środki otrzymane tytułem sprzedaży rzeczy wierzyciel przeznaczał na zaspokojenie swojej wierzytelności, a nadwyżkę ponad zaspokojoną wierzytelność był zobowiązany wydać dalszym w kolejności wierzycielom, a dłużnikowi tylko wówczas, gdy nie było innych zabezpieczonych rzeczowo na rzeczy sprzedanej. Kolejny w hierarchii ustanowienia zastawu wierzyciel mógł natomiast dokonać względem pierwszego zastawnika *ius offerendi vel succedendi* ze skutkiem zajęcia jego pozycji do wysokości spleaconej wierzytelności⁹.

Ustalony w praktyce procesowej porządek pierwszeństwa znajduje wyraz we wspomnianych konstytucjach Karakalli z 212 i 213 r. n.e. Jednocześnie, począwszy od III w. n.e., pojawiają się odstępstwa od zasady *prior tempore potior iure*, co prawdopodobnie jest przyczyną zwerbalizowania jej przez Karakallę, a następnie uznania jej w konstytucji z 293 r. n.e. przez Dioklecjana i Maksymiana za regułę¹⁰.

Większość stanów faktycznych, którym prawo rzymskie przyznało zastaw uprzywilejowany pod względem pierwszeństwa, objęta była przywilejem powstania zabezpieczenia z mocy samego prawa (*pignus tacitum*) i przywilejem egzekucyjnym. W pierwszej kolejności ukształtowany zostaje przywilej określany w literaturze romanistycznej jako *versio in rem*, na podstawie którego pierwszeństwo zaspokojenia uzyskuje wierzyciel udzielający pożyczki celem dokonania nakładów na przedmiot zabezpieczenia lub też zakupu przedmiotu zastawu. Zbliżoną sytuacją jest przypadek sprzedaży przez dłużnika przedmiotu zastawu z przeznaczeniem ceny na zaspokojenie pierwszego w porządku ustanowienia zastawu wierzyciela, co jednak należy kwalifikować jako *successio in ius* spleaconego zastawnika¹¹, w tym

⁸ Po raz pierwszy o powyższym zarzucie stanowi Marcellus w rozstrzygnięciu zawartym w D. 44.2.19. Por. I. Szpringer, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, Lublin 2006, s. 42 i n.

⁹ Szerzej na temat zakresu uprawnień poszczególnych wierzycieli m.in. M. Mycielski, *De iuris offerendi origine*, Berolini 1848; I. Szpringer, op. cit., s. 50–57, 75–109.

¹⁰ *Impp. Diocletianus, Maximianus AA. Et CC. Fabricio C. 8,17,8: Diversis temporibus eadem re duobus iure pignoris obligata eum, qui prior data mutua pecunia pignus accepit, potioem haberi certi ac manifesti iuris est, nec alias secundum distrahendi potestatem huius pignoris consequi, nisi superiori creditori debita fuerit soluta quantitas. S. prid. k. Mai Heracliae aa. Conss.* [a. 293]. Por. I. Szpringer, op. cit., s. 51–52.

¹¹ Podobnie jak przypadek obłajki procesowej, czyli zaferowanie przez posiadającego przedmiot zastawu wartości rzeczy zamiast wydania jej oraz nowację.

zakresie, że kolejni wierzyciele w hierarchii zastawów mogą wobec nabywcy dokonać *ius offerendi vel succedendi*, natomiast nabywca ma prawo sprzedaży rzeczy z pierwszeństwem zaspokojenia swojego roszczenia z tytułu zapłaconej ceny, zaś nadwyżkę winien wydać kolejnym zastawnikom¹².

Kolejnym wyjątkiem od reguły jest przyznanie pozycji pierwszego zastawnika bez względu na czas ustanowienia zastawu fiskusowi z tytułu wierzytelności względem primipilusa. Co do należności z tytułu podatków i wierzytelności kontraktowych należy podkreślić, że fiskus nie uzyskuje analogicznego przywileju, a jego status wzmacniają jedynie przywileje egzekucyjne, z drugiej zaś strony zastaw ustawowy o charakterze generalnym¹³. W 472 r. n.e. cesarz Leon wprowadza kolejne odstępstwo od reguły – dla zabezpieczeń ustanowionych lub potwierdzonych dokumentem publicznym i quasi-publicznym. Dla tego rodzaju zabezpieczeń ocenę skuteczności zastawu oceniano na moment sporządzenia takiego dokumentu¹⁴.

Kolejne wyjątki od reguły *prior tempore potior iure* zostają wykształcone w prawie justyniańskim. Są nimi: zastaw dla wierzytelności żony z tytułu posagu oraz zastaw z tytułu udzielenia pożyczki na *militia*, czyli celem odbycia wyprawy wojennej lub innym podobnym¹⁵.

Ostatecznie również Justynianowi należy przypisać ustanowienie hierarchii pomiędzy niektórymi zastawami uprzywilejowanymi, zgodnie z którą priorytet otrzymał zastaw z tytułu *militia*, następnie z tytułu posagu, a potem *versio in rem*. Zastawy uprzywilejowane jednorodzajowe zostały natomiast poddane zasadzie *prior tempore potior iure*¹⁶.

Wspomnieć także należy, że prawo rzymskie znane było ustanowienie zastawu dla wierzytelności terminowych i warunkowych, które także poddane były działaniu reguły *prior tempore potior iure*¹⁷.

Z uwagi na brak instytucji ksiąg, do których należałoby dokonywać wpisu zabezpieczeń, prawo rzymskie wykształciło precyzyjny system odpowiedzialności za oszustwo (*stellionatus*) w przypadku działania na szkodę pierwszego zastawnika. Odpowiedzialność taka ciążyła zarówno na dłużniku, jeśli ten nie poinformował wierzyciela o wcześniejszym obciążeniu rzeczy oddawanej w zastaw, jak również na kolejnych zastawnikach, jeżeli sprzedali przedmiot zastawu wiedząc, że nie są do tego uprawnieni. Odpowiedzialności prawnokarnej towarzyszyła odpowiedzialność z tytułu ewikcji¹⁸.

¹² I. Szpringer, op. cit., s. 111–129.

¹³ Ibidem, s. 131–145.

¹⁴ Ibidem, s. 145–148.

¹⁵ Ibidem, s. 149–159.

¹⁶ Ibidem, s. 159–162.

¹⁷ Ibidem, s. 57–64.

¹⁸ Ibidem, s. 52–57.

W tym kontekście można już przeanalizować wpływ prawa rzymskiego na uregulowania prawa polskiego, zwłaszcza że coraz częściej podkreślane są związki współczesnej cywilistyki z prawem rzymskim¹⁹.

Pierwszeństwo zabezpieczeń rzeczowych w okresie przed zaborami

Wpływ pośredni²⁰ prawa rzymskiego na polskie prawo krajowe może być już datowany na przełom IX i X w., kiedy to przez duchowieństwo zostają sprowadzone na ziemie polskie powszechnie zbiory prawa kanonicznego, zawierające szereg rozwiązań prawa rzymskiego²¹. Jednak bezpośrednio oddziaływanie prawa rzymskiego na treść instytucji i funkcjonowanie urzędów polskich należy datować na okres XIII i XIV w., co znajduje odzwierciedlenie w praktyce sądów ziemskich²². Pierwsze wzmianki o zabezpieczeniu rzeczowym wierzytelności zawiera Statut żydowski z 1264 r., jednakże przedstawiana tam gwarancja ma charakter zastawu ręcznego, czyli zastawu na ruchomości z przeniesieniem na rzecz zastawnika władztwa faktycznego nad rzeczą²³. Dopiero w XIV w. można stwierdzić w praktyce sądów ziemskich funkcjonowanie zastawu bez dzierżenia, z zastrzeżeniem, że zabezpieczenie dotyczyło tylko nieruchomości i powstawało poprzez dokonanie wpisu do ksiąg ziemskich²⁴. Pierwszeństwo w ten sposób ustanowionych zastawów rozstrzygano w oparciu o kryterium czasu ustanowienia zabezpieczenia. Jednakże sama zasada *prior tempore potior*

---

¹⁹ Rola prawa rzymskiego jest podkreślana zarówno w odniesieniu do uregulowań prawnych poszczególnych państw, jak i ogólnie regulacji prawa europejskiego. Por. w tym zakresie obszernie M. Kuryłowicz, *Prawo rzymskie, Historia – Tradycja – Współczesność*, Lublin 2003, s. 95–171; A. Sokala, op. cit., s. 6–7 i bibliografia powołana przez autora w przyp. 3–6. Polską bibliografię prac poświęconych znaczeniu prawa rzymskiego do 2002 r. przedstawia M. Zabłocka, *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002, s. 161–165.

²⁰ Temat zastosowania prawa rzymskiego w prawie polskim i jego wpływu (pośredniego, subsydiarnego, bezpośredniego) na prawodawstwo polskie jest żywo dyskutowany w polskiej romanistyce. Por. J. Sondel, *Prawo rzymskie jako źródło inspiracji*, CPH 52,2/2001, s. 9 i n., oraz literaturę tam powołaną.

²¹ Por. S. Godek, *Prawo rzymskie w dawnej Rzeczypospolitej. Przegląd stanu badań*, CPH 53,2/2001, s. 30; J. Sondel, *Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej*, Zeszyty Naukowe UJ 82/1978, s. 25 i n.; J. Wisłocki, *Dzieje nauki prawa rzymskiego w Polsce*, Warszawa 1945, s. 9 i n.

²² O poglądach prezentowanych na temat wpływu prawa rzymskiego na praktykę sądów ziemskich szerzej S. Godek, *Prawo rzymskie*, s. 35 i n. Autor przedstawia m.in. odmienne poglądy R. Taubenschlaga i A. Vetulaniego. Por. również poglądy o roli prawa rzymskiego na konstrukcje urzędów prawnych S. Godek, *Spór o znaczenie prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej*, CPH 54,1/2002, s. 105–141, i cytowaną tam obszernie literaturę przedmiotu, oraz M. Kuryłowicz, *Prawo rzymskie*, s. 126–127.

²³ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, wyd. II, Warszawa 2003, s. 143.

²⁴ J. S. Matuszewski, *Zastaw nieruchomości w prawie polskim do końca XV stulecia*, AUL 53/1979, s. 44–45.

*iure*²⁵ zostaje sformułowana *expressis verbis* dopiero w konstytucji z 1588 r. o ważności zapisów²⁶, czyli po około 200 latach jej funkcjonowania²⁷. Być może sprecyzowanie reguły było podyktowane pojawiającymi się wyjątkami co do rozstrzygnięcia pierwszeństwa na podstawie kryterium czasu ustanowienia zabezpieczenia, które to odstępstwa przewiduje zresztą sama konstytucja. Należą do nich: negatywny wyjątek na rzecz osób, którym przysługiwał zastaw, ale ich prawo było dotknięte nieważnością, oraz pozytywne odstępstwo na rzecz tzw. *triennalis possessor*, wobec którego nie można było korzystać z pierwszeństwa²⁸.

Zasada *prior tempore potior iure* znalazła także odzwierciedlenie w rewizji toruńskiej z 1594 r., gdzie instytucja zastawu została uregulowana na podobieństwo rzymskie²⁹.

Jednakże to właśnie konstytucja z 1588 r. była uważana za najbardziej postępową regulację w Europie w zakresie instytucji zastawu, w tym także w zakresie zasad pierwszeństwa zabezpieczeń rzeczowych³⁰.

Wskazane regulacje, umacniane orzecznictwem sądów krakowskich pozostających pod wpływem romanistycznych instytucji prawa, wywierają wpływ na orzecznictwo sądów na ziemiach wschodnich i północnych w XVI–XVIII w.³¹, obowiązując do czasów rozbiorów.

Zasady regulacji pierwszeństwa gwarancji rzeczowych od zaborów do 1947 r.

W okresie zaborów ustawodawstwo dotyczące zabezpieczeń rzeczowych jest na poszczególnych ziemiach odmienne.

²⁵ Por. J.S. Matuszewski, op. cit., s. 49, który przytacza zasadę z zapisków księgi ziemskiej opisującej stan faktyczny z 1470 r.

²⁶ T. Maciejewski, op. cit., s. 144.

²⁷ K. Hube, *O instytucji hipotecznej w Królestwie Polskim*, Warszawa 1869, s. 2; J. S. Matuszewski, op. cit., s. 47 i n., 52; W. Wójcikiewicz, *Prawo hipoteczne Królestwa Polskiego*, Wrocław 1967, s. 12.

²⁸ T. Matuszewski, op. cit., s. 51. Por. jednak W. Wójcikiewicz, op. cit., s. 26.

²⁹ Por. na ten temat J. Sondel, *Studia nad prawem rzymskim w Ius Culmense (W 750-lecie wydania przywileju chełmińskiego)*, Zeszyty Naukowe UJ 109/1984, s. 81–83, oraz na temat regulacji instytucji prawa zastawu we wcześniejszej rewizji lidzbarskiej przewidującej m.in. uprzywilejowanie egzekucyjne pupila na majątku i polegającej na zastawie na dobrach dłużnika, s. 48–49, a także elementów dotyczących instytucji zastawu, a zaczerpniętych z prawa rzymskiego w rewizji nowomiejskiej, s. 69.

³⁰ T. Maciejewski, op. cit., s. 144, oraz szerzej na ten temat W. Dutkiewicz, *Prawo hipoteczne w Królestwie Polskim*, Warszawa 1936, s. 15.

³¹ Por. S. Godek, *Prawo rzymskie*, s. 53. Pomimo dużej krytyki prawa rzymskiego w okresie prac nad projektem kodyfikacji Stanisława Augusta niektórzy autorzy projektów nawiązywali do regulacji prawa rzymskiego. Spośród nich Józef Wybicki głosi zasadę *prior tempore potior iure*. Por. J. Sondel, *Prawo rzymskie jako podstawa projektów kodyfikacyjnych w dawnej Polsce*, Zeszyty Prawnicze UKSW 1/2001, s. 65–66.

Na ziemiach I zaboru pruskiego kwestię wielości zabezpieczeń rzeczowych regulowała śląska ordynacja hipoteczna z 1750 r. Na ziemiach II i III zaboru obowiązywał Landrecht pruski z 1794 r. W konsekwencji po kongresie wiedeńskim na terenach zaboru pruskiego obowiązywał Landrecht pruski, prawo Prus Wschodnich z 1801 r. oraz prawo prowincjonalne Prus Zachodnich z 1844 r. Po zjednoczeniu Niemiec od 1900 r. sprawy zastawu regulował *Bürgerliches Gesetzbuch*³².

Obowiązujące w zaborze pruskim przepisy przyznawały pierwszeństwo zabezpieczeniu, co do którego jako pierwszy wpłynął dokument o dokonaniu wpisu do wykazu hipotecznego³³. Obowiązkiem wpisu były przy tym objęte hipoteki ustawowe, do których zaliczano: hipotekę skarbu państwa i kas, którym zostały powierzone pieniądze publiczne, hipotekę nieletnich na dobrach opiekuna, hipotekę mężatki na dobrach męża z tytułu zwrotu posagu³⁴.

W zakresie regulacji hipoteki na ziemiach Galicji Wschodniej od 1780 r. zostały wprowadzone księgi ziemskie oparte na patencie tabularnym z 1774 r., a na obszarze Galicji Zachodniej od 1798 r. obowiązywał Kodeks cywilny dla Galicji Zachodniej³⁵. Od 1811 r. na ziemiach zaboru austriackiego obowiązywał *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*³⁶.

Hipoteka austriacka była mniej doskonała od rozwiązań pruskich, dopiero bowiem od lat osiemdziesiątych XIX w.³⁷ można mówić o wpisach do ksiąg gruntowych, od których momentu oceniano pierwszeństwo zabezpieczeń.

W zaborze rosyjskim pierwszeństwo gwarancji rzeczowych określał Statut litewski z 1588 r.³⁸, opierając się w zakresie zabezpieczeń rzeczowych niezwiązanych z przeniesieniem władztwa faktycznego na wierzyciela na zasadzie *prior tempore potior iure*³⁹.

Na ziemiach Księstwa Warszawskiego od 1808 r. obowiązywał Kodeks cywilny Napoleona zawierający w księdze III regulacje odnoszące się do praw rzeczowych zależnych (tzw. *accessoires*), czyli zastawu, przywilejów i hipoteki⁴⁰. Przepisy prawa francuskiego przewidywały w tym zakresie

³² T. Maciejewski, op. cit., s. 258.

³³ Hube, op. cit., s. 35.

³⁴ Ibidem, s. 28–29.

³⁵ Część II kodeksu zawierała regulacje dotyczące prawa rzeczowego i spadkowego. Por. A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1818)*, Zakamycze 2003, s. 46; T. Maciejewski, op. cit., s. 276–277.

³⁶ T. Maciejewski, op. cit., s. 259.

³⁷ Wówczas ustawa ogólnoaustriacka i ustawa Sejmu Krajowego Galicji wprowadzają powszechność założenia ksiąg gruntowych. Szerzej por. Hube, op. cit., s. 36 i n.; T. Maciejewski, s. 277.

³⁸ A. Korobowicz, W. Witkowski, op. cit., s. 55.

³⁹ S. Godek, *Prawo rzymskie*, s. 49–50 i cytowana przez autora bibliografia.

⁴⁰ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*, Warszawa 1973, s. 108.

i uprzywilejowanie poszczególnych rodzajów wierzytelności, i pierwszeństwo hipotek. Przywileje umożliwiały zaspokojenie uprzywilejowanego z pierwszeństwem przed wierzycielami hipotecznymi⁴¹. Do wierzytelności uprzywilejowanych na całym majątku dłużnika były zaliczane wierzytelności z tytułu: kosztów sądowych, kosztów pogrzebu, ostatniej choroby oraz utrzymania dłużnika i jego rodziny przez określone kategorie osób. Na majątku nieruchomym natomiast był uprzywilejowany sprzedawca na nieruchomości sprzedanej co do zapłaty szacunku, pożyczkodawca z tytułu pożyczki udzielonej celem zakupu danej nieruchomości, współspadkobiercy na zabezpieczenie dopłat powstałych w wyniku podziału spadku, dokonujący budowy, przebudowy, odbudowy budynków – na tych budynkach, wierzyciel spadkowy przed wierzycielami dziedzica na nieruchomościach spadkowych, pożyczkodawca z powodu udzielenia pożyczki na wszelkie wymienione tu cele⁴². Kolejność pomiędzy przywilejami określały przepisy prawa, zgodnie z zasadą *privilegia non ex tempore aestimantur, sed ex causa*.

Pierwszeństwo natomiast pomiędzy wierzycielami hipotecznymi określał moment wpisu do ksiąg hipotecznych, co odnosiło się do hipotek umownych i sądowych⁴³. Natomiast hipoteki ustawowe z uwagi na rodzaj zabezpieczanej wierzytelności albo podlegały intabulacji, a wówczas moment ustanowienia był dla nich liczony od dnia wpisu (tzw. hipoteka prawna nietajna przysługująca rządowi, gminie, instytucjom publicznym z tytułu należności publicznoprawnych na dobrach poborców podatkowych i administratorów finansów publicznych), albo były to tzw. hipoteki ustawowe tajne, nie podlegające wpisowi⁴⁴ (moment ich ustanowienia był oceniany na chwilę powstania zobowiązania do wydania żonie sum posagowych, darowizn oraz na zasadzie surogacji nieruchomości albo – w przypadku małoletniego i bezwłasnowolnego – od dnia przyjęcia opieki⁴⁵).

Brak przejrzystości i odmienność regulacji prawa francuskiego w zakresie hipoteki od tradycji polskich skutkują ideami reformatorskimi. W konsekwencji w 1818 r. została wprowadzona w życie na ziemiach Królestwa Polskiego ustawa hipoteczna, uzupełniona w 1825 r. o Prawo o przywilejach i hipotekach⁴⁶.

---

⁴¹ Szerzej A. Fermus, *Prawo hipoteczne w Kodeksie Napoleona a prawo hipoteczne Królestwa Polskiego*, Zeszyty Prawnicze TBSP UJ 13/2005, s. 23–24 i bibliografia tam cytowana.

⁴² K. Hube, op. cit., s. 54–56, oraz szerzej J. Ryx, *Prior tempore potior iure...*, *Thèse pour la licence*, Paris 1862, s. 26 i n.

⁴³ Z zastrzeżeniem jednak, że wpisy dokonane jednego dnia powodowały równorzędność zabezpieczeń. Szerzej K. Hube, op. cit., s. 60, 61.

⁴⁴ Ibidem, s. 58.

⁴⁵ Szerzej na temat pierwszeństwa J. J. Delsol, *Zasady Kodeksu Napoleona*, t. III, Warszawa 1874, s. 500–513.

⁴⁶ A. Korobowicz, W. Witkowski, op. cit., s. 161, 163.

Powyższe regulacje przyznawały pierwszeństwo hipotece w oparciu o datę wpisu do wykazu hipotecznego. Wśród wniosków złożonych jednego dnia decydował numer wpływu, zaś w przypadku jednoczesnego wpływu – data sporządzenia dokumentu będącego podstawą wpisu zabezpieczenia. Jeżeli daty sporządzenia dokumentów, które wpłynęły równocześnie, były tożsame – zabezpieczenia oceniano jako równorzędne⁴⁷. W porównaniu z regulacją Kodeksu Napoleona zostały zniesione wszystkie hipoteki tajne i znacznie ograniczono przywileje⁴⁸.

Zasady pierwszeństwa po 1947 r. w odniesieniu do zabezpieczeń rzeczowych

Przedstawione regulacje odnoszące się do wielości hipotek uchylił dekret z 1946 r., który wprowadzał przepisy prawa rzeczowego i o księgach wieczystych z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1947 r.

Prawu rzeczowemu z 1947 r. było znane zabezpieczenie wierzytelności na rzeczy ruchomej bez przeniesienia posiadania na zastawnika, jak również zabezpieczenie na nieruchomości. Odnośnie zastawu pierwszeństwo było regulowane według czasu powstania zabezpieczenia i przysługiwało późniejszemu wierzycielowi pod warunkiem, że działał on w dobrej wierze, a przedmiot zastawu został mu wydany⁴⁹. Co do hipoteki obowiązywała zasada pierwszeństwa w oparciu o moment złożenia do ksiąg wieczystych wniosku o dokonanie wpisu (hipoteka umowna i przymusowa). Wyjątkiem była hipoteka ustawowa dla zobowiązań podatkowych, którym na mocy ustawy o zobowiązaniach podatkowych z 1950 r. przysługiwało pierwszeństwo⁵⁰.

W obowiązującym porządku prawnym o zbiegu zabezpieczeń rzeczowych można mówić w szczególności w odniesieniu do zastawu rejestrowego, zastawu skarbowego⁵¹ i hipoteki. W przypadku kolizji między uprawnionymi z gwarancji rzeczowych będzie ona rozstrzygana w drodze pozaegzekucyjnej, egzekucyjnej, względnie przez realizację uprawnień wierzyciela na gruncie przepisów postępowania upadłościowego i naprawczego.

Kolizje zastawu rejestrowego z zastawem skarbowym są regulowane według zasady *prior tempore potior iure* (przepis art. 15 ustawy z dnia 6 grudnia 1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów⁵²

⁴⁷ A. Fermus, op. cit., s. 28; S. Szer, *Prawo hipoteczne obowiązujące w Województwach Centralnych i Wschodnich*, Warszawa 1937, s. 7 i n.

⁴⁸ K. Hube, op. cit., s. 83.

⁴⁹ J. Gołaczyński, *Zastaw na rzeczach ruchomych*, Warszawa 2002, s. 75–76.

⁵⁰ Por. Z. Nowakowski, *Prawo rzeczowe. Zarys wykładu*, Warszawa 1980, s. 206–207, 211 i przyp. 19.

⁵¹ Przepisy o.p. będą miały zastosowanie do zastawu przysługującego Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych (art. 27 ust. 3 i 4 s.u.s.). Por. *System Prawa Prywatnego*, pod red. E. Gniewka, t. IV: *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2005, s. 507–508.

⁵² Dz.U. nr 149, poz. 703 ze zm.

oraz art. 42 § 4 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa⁵³). Koliduje pomiędzy zastawami dla wierzytelności jednorodnych rozstrzyga zasada pierwszeństwa ich ustanowienia⁵⁴.

W zakresie hipotek pierwszeństwo reguluje kryterium czasu ustanowienia zabezpieczenia, przy czym za miarodajny uznaje się moment złożenia wniosku o wpis do ksiąg wieczystych, natomiast w przypadku, gdy wnioski zostały złożone równocześnie, zabezpieczenia są traktowane za równorzędne⁵⁵ (przepisy art. 12 ust. 1 i 29 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece⁵⁶).

Należy podkreślić, że w prawie polskim można dostrzec znaczne podobieństwa z prawem rzymskim odnośnie instytucji związanych z pierwszeństwem zabezpieczeń rzeczowych. Prawo polskie dopuszcza zmianę pierwszeństwa poprzez zaoferowanie spłaty wcześniejszemu wierzycielowi przez kolejnego w hierarchii uprawnionego, z zastrzeżeniem, że zmiana taka nie może pogarszać sytuacji kolejnych wierzycieli⁵⁷ (art. 250 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny⁵⁸). Możliwe jest również ustanowienie zabezpieczenia dla wierzytelności terminowych, warunkowych i przyszłych⁵⁹, a także *successio in ius* poprzednika poprzez *cessio legis*, zgodnie z przepisem art. 518 k.c. Prawu polskiemu są również znane przywileje egzekucyjne, a ich wyrazem są regulacje zawarte w przepisach art. 1025 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego⁶⁰, oraz zasady zaspokojenia wierzytelności w postępowaniu upadłościowym i naprawczym⁶¹ (art. 342 ust. 1 ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze⁶²).

⁵³ Dz.U. nr 137, poz. 926 ze zm.

⁵⁴ P. Czerski, *Zastaw skarbowy jako forma zabezpieczenia należności podatkowych*, Zakamycze 2004, s. 144; *System Prawa Prywatnego*, s. 461.

⁵⁵ *System Prawa Prywatnego...*, s. 318; S. Rudnicki, *Ustawa o księgach wieczystych i hipotece. Przepisy o postępowaniu w sprawach wieczystoksięgowych. Komentarz*, wyd. IV, Warszawa 2005, s. 89–90, 135–141.

⁵⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2001 r., nr 124, poz. 1361 ze zm.

⁵⁷ Szerzej *System Prawa Prywatnego...*, s. 320.

⁵⁸ Dz.U. nr 16, poz. 93 ze zm.

⁵⁹ Por. J. Czaja, *Komentarz do ustawy o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów*, Gdańsk, 1998, s. 35 i n.; J. Mojak, J. Widło, *Sądowy zastaw rejestrowy w systemie praw rzeczowych*, Rejent 96,4/1999, s. 78 i n.; Rudnicki, op. cit., s. 259 i n.

⁶⁰ Dz. U. nr 43, poz. 43 ze zm.

⁶¹ Na temat kolizji pomiędzy zabezpieczeniami rzeczowymi i przywilejami egzekucyjnymi por. m.in.: Czerski, op. cit., s. 151 i n.; *System Prawa Prywatnego*, s. 460–461, 476, 508 i n.; Gołaczyński, *Zastaw*, s. 306 i n.; A. Jakubecki, F. Zedler, *Prawo upadłościowe i naprawcze*, Zakamycze 2003, s. 894 i n.; Pisuliński, *System*, s. 642 i n.

⁶² Dz.U. nr 60, poz. 535 ze zm.

Uwagi końcowe

Regulacje najdawniejszego prawa polskiego wskazują, że na ukształtowanie reguł rozstrzygania kolizji pomiędzy zabezpieczonymi rzeczowo miały wpływ regulacje rzymskie. Nie zostały one przy tym zaczerpnięta z kodyfikacji XIX-wiecznych, lecz dzięki postępowości polskiego ustawodawcy wcielone w życie prawdopodobnie już w XIV w.

Pierwszeństwo zabezpieczeń rzeczowych w oparciu o czas ustanowienia zabezpieczenia poprzez wpis leży u podstaw współczesnych regulacji prawnych. Aktualność rzymskiej regulacji *prior tempore potior iure* w systemie współczesnego prawa polskiego podkreśla dodatkowo fakt, że sentencja ta stanowi inskrypcję na jednej z kolumn otaczających gmach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej⁶³. Przedmiotowa inskrypcja wraz z innymi 87 paremiami łacińskimi odzwierciedla uniwersalne i ponadczasowe idee polskiego prawa⁶⁴.

Summary

The Influence of Rule of „prior tempore potior iure” on Polish Civil Law in the Historical Development

Herewith this article treats about using of the principle (rule) *prior tempore potior iure* in the Roman law and its concerns priority of pledge. The author shortly described: time of creation order of the pignus' priority due to the time's criterion, satted of guarancy and exceptions of the principle since the 3th century after Christ up to Justinian. After this the author shows how the rule works in Polish law in following periods: from the 14th century up to periods of Partitions of Poland, in the periods of the Partitions and after 1947 up to Nowadays.

---

⁶³ Por. *Regulae Iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*, pod red. W. Wołodkiewicza, Warszawa 2001, s. 127–128, i zamieszczone tam uwagi na temat reguły.